

Життя з письменником привідкрило мені лише маленьку щілинку до таємниці творчості, до того незвичайного стану душі, коли вона здатна сягнути високо, мабуть, аж до межі між земним і божественним... Хіба кожному дано володіти чаром слова, а тим більше хвилювати й наснажувати цим словом серця людей? Кому вдасться хоч на трішечки опинитися на тій найкрайнішій точці земного й небесного, в того з'являється, мабуть, слово, що може ставати богонатхненним, коли воно набуває такої сили, що спроможне чи каменем лягати на серце, а чи променем добра й любові полегшити болі людські, зігріти, наснажити душу, щоб людина здатна була на совісні діла і вчинки...

Статтю отримано 19.02.2018

Петро Кононенко

ОЛЕСЬ ГОНЧАР І ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

*Ну що б, здавалося, слова?
Слова та голос – більш нічого!
А серце б'ється, ожива, як їх почує:
Знать, од Бога і голос той, і ті слова
ідуть меж люди!*

Тарас Шевченко

*Тануть сили. Розтану, відійду, як хмара дощова. Як улітку один
із коротких липневих твоїх снів, Україно...*

*Тільки б відійти з думкою, з певністю в душі: Україна є! Україна
буде!*

*... Не можна допустити, щоб загинула мова, бо то й загинув
народ. На цілий народ поменшало б людство і його культура.*

... Слово – подарунок Бога людині... народу...

Олесь Гончар

У 100-ліття Олександра Терентійовича (Олесь) Гончара ще гостріше відчуваємо: відійшов у Всесвіт легендарний українець («дякую Богові, що народився українцем»). Але хіба

розтанув, відійшов, «як хмара дощова, як короткий липневий сон» у безвість, чи й щось немертне лишив для вічності?!

Відходив з жагучою вірою, що «Україна буде! Україна є!». Що будуть Нація й Мова... І подвиг Олеся Гончара вже в тому, що самовіддано переконував: масмо протистояти злу й «боротись і вірити в досяжність світла. Втрата ідеалу рівнозначна духовній смерті». Та й ідеал, як пломінка зоря, може гаснути. За нього треба боротись і вірити в Шевченкове: «Борітеся – поборете!» та Франкове: «Лиш боротись – значить жить!».

Ідеал – боротись і жить! За Україну, що і для Шевченка й Франка, і Лесі Українки й Тичини означало: за її Буття, і за її Душу – за українську мову! Все частіше з'являються дослідження про мову самого Гончара-письменника. І резюме, як у книзі Світлани Єрмоленко «Мовно-естетичні знаки української культури», в розділі «Естетичний ідеал слова у творчості Олеся Гончара»: «В історії української культури ім'я Олеся Гончара займає особливе місце. Мова творів письменника привертає увагу лінгвістичістів у кількох вимірах: мова і стиль письменника, ідіостиль, ідіолект письменника, мовна особистість письменника, мовний світ письменника, індивідуальна мовна картина світу письменника, мовотворчість письменника». І як підсумок: «Гончар мав особливе чуття на нове слово, на його внутрішню форму», він – творець мови ХХ століття, мови народної й реформованої в епоху гігантських змін і буття, і свідомості та культури народу!».

А водночас неминуче поставали питання: зміст, джерела, доля, історична місія феномена української мови і місія та обов'язок її носіїв щодо утвердження й захисту. В усі віки перед митцем Слова поставало, як фатум: що означає Слово і яке покликання його митців?! Постали й перед Олесем Гончарем питання: що є слово взагалі і що є українське слово? Здавалося, ясно і просто: в усіх сферах буття Мова є доленосним феноменом та компасом, бо й справді є засобом спілкування людей. Але, але... Чому? І чи тільки засобом? Олесь Гончар формувався в довколишньому середовищі – хліборобів і ремісників, – у якому мова, українська мова

Полтавщини, була справді ніби від Бога – священною: і в родинних відносинах, і соціальному способі життя, і в будні, і в свята, в дні миру й війни, життя і смерті, мрії, віри й надії, як синтез фольклору, музики й пісні, гармонія і краса Світу.

Університетська освіта розширила й поглибила ті концепти: ще в час Київської Русі великий князь Володимир Мономах поучав дітей опановувати мову (свою, рідну і чужоземні). З «Біблії» знаємо, що Слово – це Бог, а Бог – Слово. Історично-філософські творіння долю і місію народу виражали в Слові. Не дивно, що й про похід Ігоря була перлина – «Слово». Не поема, не легенда, навіть не дума, а «Слово про полк Ігоря». А за визначенням Тараса Шевченка: «Знать од Бога і голос той, і ті слова ідуть меж люди!».

Живопис, скульптура, архітектура – могутні чинники духовного збагачення людини. І вони дають довершені образи божественної природи світу. І все ж: ще в сиву давнину, в усіх народів наріжним каменем культури, поступу, ідеалу правди й краси було визнано Слово. А в українстві ще й синтез Слова – Музики й Пісні.

Читаємо запис: «Слухаю симфонію Ревуцького. Вище літератури, мабуть, тільки музика. Слухаю «Місячну сонату» Бетховена. Чи можливо щось подібне передати в слові? До цієї сонати близький геній світла Куїнджі, особливо фантастичною красою свого шедевра «Місячна ніч на Дніпрі»... До Куїнджі це бачив Гоголь і Шевченко...».

А музика Лисенка і Леонтовича? А... музика ще однієї «сонати» – вже української! – «Закувала та сива зозуля»: рано-вранці на зорі, коли «Ой, заплакали хлопці-молодці в турецькій неволі, в ярмі. Вони плакали, гірко ридали, свою долю проклинали»... Яка ритмомелодика! Яке різноцвіття і верховіття Музики! – одначе, а чи це можуть Симфонії можливо було втілити й виобразити симфонію людського й планетарного руху без Мови? Як, до речі, і в «Козацькому марші», операх Семена Гулака-Артемовського і Миколи Лисенка? Без відчуття органічної єдності та спадкоємності музики Веделя, Бортнянського, Березовського, поезії Марусі Чурай, «Тараса Бульби» Гоголя і «Гайдамаків» Шевченка? Без Франкового «Безмежнеє поле в сніжному завої», «Гримить,

благодатна пора наступає» й Тичининою «Ромашка? Здрастуй! І вона тихо: «Здрастуй!». І звучить земля, як орган...».

Всі види мистецтва – величини інтегральні. І все ж – тільки Слово втілює самодостатність людини, природи, простору й часу, єдність усього суцього в безмежжі всієї планети. Бо тільки в ньому чари і магія єдності, безсмертя і вічності людини й вселюдства, тому – правди й краси...

Олесь Гончар зачарувався й осяявся феноменальною сутністю Слова загалом і української мови зокрема.

На V з'їзді письменників Олесь Гончар оголошує похід за визволення Слова, бо тільки воно – рівновелике енергією життя, рівнозначне сутності, долі, генія й історичної Місії Народу! Його гаряче підтримують Тичина і Рильський, Малишко і Антоненко-Давидович, Ліна Костенко, Мушкетик, Павличко, Драч, Корж, Лубківський, Загребельний, Коломієць, Земляк, Іваничук, Підсуха, Білоус, Чендей, Збанацький, Осадчук, та й уся Спілка письменників. Закономірно, що на підтримку української мови виступає перший секретар ЦК Петро Шелест.

Олесь Гончар визначає роль Мови як сонця, води і повітря, енергії єднання всіх сил суспільства, доведеного сталіністами до тотальної кризи. Скрізь постає питання, поставлене й Іваном Дзюбою: «Інтернаціоналізм чи русифікація?» Молодий поет Леонід Горlach, співробітник адміністрації О. Гончара, пише поезію символічного заклику «Убий в собі раба!».

Так злились потоки художньої творчості й публіцистики. Як писав Драч, слово духовності і меча. Найповніше це виявляє Олесь Гончар. Найперше він творить оповідання, повісті, романи, новочасною не тільки календарно, а головне – мистецько-філософською мовою: «Таврія», «Тронка», «Перекоп», «Людина і зброя» ще поглиблюють зміст і пафос «Прапороносців», підводячи до осмислення стану й перспектив життєвого вибору – «Чи так жив? Чи так живу? Чи так всі ми, люди, живемо?». Приходить визнання – про абсолютну новизну мистецької мови Гончара говорять Леонов, Баканідзе, Межелайтіс, Шолохов...

Новий роман «Собор» стає рубіконом в усій радянській літературі. Найголовніше, що він потрясає ідеологію,

мораль, етику, всю культуру України. Реакція прокувала подальший розпад, деградацію, аморалізм, після кривавого «розкуркулення» – мракобісся розкультурення. Найперше – розкультурення мовне: вже було узаконено право батьків від імені дітей відмовлятися від вивчення ... української мови. У Харкові, Запоріжжі, Дніпропетровську зникли українські школи. На грані стояв Київ... Нав'язано фальшиву двомовність. Озвіріння? Валентина Гончар озглавила книгу спогадів про Олесь Терентійовича «Я повен любові...». Жарт? Парадокс? Ні! Велика правда: гуманістична філософія! І за цих умов Олесь Гончар тужив за «дитинством»: пам'ять відновлювала ті часи, коли люди працювали і святкували, жартували й співали; хвалили Господа і господарів, клечали хати й поетизували природу... В дитинстві мріялось про справедливість і щастя, свободу й людяність, готовність в ім'я людей іти на героїчні подвиги... Тоді ніжно гладила по голівці баба чи мати, стримано усміхався тато, співали солов'ї і пахли сади та меди... Тож і в оповіданнях Гончара навіть «гори співали!» – а в мові колосились любов і вірність, як у творчості Шевченка, Котляревського, Мирного, Коцюбинського. Буяла психіка поетичного здоров'я...

А тепер наповзали хмари розпаду й деградації. На всеукраїнському партійному зібранні Щербицький виголосив промову на «общепонятном», – і всі виступи також були російськомовними... Це була повна капітуляція! Запис у «Щоденнику»: «Складне у мене ставлення до Росії» – і навіть до російських письменників. Ось дивна ретроспектива: Рилєєв і на шибеницю пішов з образом Наливайка як героя; Лермонтов славив українську жінку за те, що вона, як і «Бояриня» Лесі Українки, «Как племя родное, У чуждых опоры не просит И в гордом покое Насмешку и зло переносит»; віце-президент Академії мистецтв Толстой і Аксаков виявили щирю повагу Шевченкові та Гоголю; любив Україну Бунін; Маяковський, побувши на Україні, в «Завещании юношеству» наполягав: «Разучите эту мову... Эта мова величава и проста: «Чуеш сурми заграли? Час розплати настав!»; із щирою любов'ю ставились до української мови Шолохов, Солоухін, Астаф'єв; а паралельно – не тільки Петро І, цар і міністр забороняють

українську мову, а й шельмує і її, і Шевченка знавіснілий монархіст Белінський; вважають її лише наріччям філософи Федотов, Бердяєв і Сорокін, навіть Горький не погоджується на переклад його повісті «Мать» на «это наречие»; він переконує Ромен Роллана, що в Україні – ніякого голоду! Повністю нехтує і мову, і Україну Ахматова; з великодержавних позицій конфліктує навіть з Малишком Твардовський; вбивають у собі українську мову як частину своєї душі «почти полуукраины» Солженіцин і харків'янин Євген Євтушенко («цей Остап Бендер»), підносячи себе як інтернаціоналістів. Жоден російський «союз» чи митець не підтримав ні суверенітету України, ні закону про державність української мови!..

І це – загрозна атака махрового шовінізму. Ще загрозивішою стає народо- і мововбивча політика та поведінка вождиків і ландскнехтів із своїх. Українські депутати Верховного Совета СССР солідарно з Гончаром заявили рішучий протест проти створення СНД-імперії. Горбачов приховав цей протест. Перелицьований імперіаліст Єльцин просив президента США докласти всіх зусиль, щоб Україна не вийшла з Союзу. Рейган прибув до Києва і на засіданні Верховної Ради агітував за «єдність одного – російського й українського» народів. Були згодні з Єльциним і свої «єдинонеділимці».

Позиція Олеся Гончара була категоричною: імперській єдності – Ні! Що спільного між ними, та й іншими народами? Тільки те, що всі принижені, безправні.

Суверенність націй, повна їх незалежність – єдиний вихід! Лозунги демократизації, гласності, свободи, – а де потім все це ділося?

А щодо рівня свідомості чиновництва – печаль і безнадія? Його не цікавить Мова, бо не пече й Україна. Уся про кремлівська мафія дбала про відродження не України, а перелицьованої імперії. А в ній українська мова, як і вся культура, були приреченими.

Тому тероризувались і мова, й мовники: одні впали, як Алла Горська під сокирою; інші, як Лук'яненко, Чорновіл, Руденко, Стус... – у концтаборах; ще інші – як і Гончар – на грані арештів та катівень. Ще запис: зателефонував С. «Олесю

Терентійовичу... завтра нам треба виключити зі Спілки Ліну Костенко. Я отетерів. Я відчув, що він говорить не від себе... – Ю. К. – після паузи сказав я. – Знайте: доки я [є], цього не буде». А має бути рішучий захист мови, бо вона – це Душа України».

Потрібне абсолютне знання й захист рідної мови, як і Батьківщини. Всіма засобами! І Олесь Гончар пише «Твою зорю», «Чорний яр», «Звідки ж вона «Звізда Полин?», звертаючи свідомість народу до осмислення ланцюга трагедій України: розгром УНР, колективізація, СБУ, де українізація, Голодомор, знищення інтелігенції, убивство Мови й Чорнобиль: все було сплановано «кремлівськими мрійниками» й послідовно здійснювалося і своїми яничарами та манкуртами...

На життєвій дорозі стають 5 (п'ять) інфарктів, нестерпні страждання, та коли людина має високу Мету й патріотичну Філософію, то знову йде в бій з неофашизмом! «Я людина західної орієнтації. Така структура душі!». Тому – маємо корчувати сталінізм, імперську систему до решти. Наша орієнтація, доля й місія з народами Європи! От тільки потрібні єдність народу з ядром – українською нацією, а це означає культурою і мовою. Демократія, Свобода і Суверенітет Соборної Республіки! «Нам спокій тільки сниться!» – йде мабуть вирішальна битва за Щастя!

І Олесь Гончар, долаючи бар'єр хвороб, проводить форуми Ради Миру, на яких в центрі уваги Суверенітет, Мова, Чорнобиль. Виступає на відкритті конгресу Народного Руху і Товариства української мови ім. Т. Шевченка; веде справжній двобій з реакційною частиною Верховної Ради за Закон про мови.

Головна ідея – державність єдиної Мови – української. Совісті, Мудрості й Мужності України не дають говорити з трибуни. Та й Шевченку, Франку не давали... «У моїй душі вмістилися цілі епохи».

Пам'ятав, як Павло Тичина в ім'я життя української мови зрікся поста Голови Верховної Ради. Як і тоді, чорносотенці лютують і нині. «А ти що, не знав, що так буде?». Знав і пішов на відкритий бій. «Відсиджуватись в національних кущах –

це не для нас». Кілька разів виходив на трибуну, як гладіатор на ринг або до звірів у клітках...

Митець – це його стиль. Стиль Гончара – нестихаючий діалог і диспут з собою і світом; серця і розуму, любові і ненависті, почуттів і логіки, віри і сумніву, радощів і страждання, – що унікально показано Валентиною Гончар – його романтично обраною Зорею: першим читачем, редактором і високопрофесійним критиком, психологом і щасливим даром Небес, – у її високомистецькій повісті «Я повен любові...». На шляху щастя і творчості доля не раз ставила Гончара в ситуацію цілковитої безвиході. Многії в подібних випадках складала крила. Було, що і Гончар просив дружину порізати йому вени: муки були нестерпні... Та Душа, як і сімох героїв-чорнобильців (поема Б. Олійника «Сім») воліла Жити! «Який красивий світ! Спасибі, спасибі тому, хто його створив!». Хто наділив Мовою – духом всесвітньої сили й краси, «криницею для спраглих». Мовою-дивом.

Воістину, Мова Олесь Гончара – образ Духу ХХ століття: в ній нуртує Природа всієї Планети. У Гончара немає картин природи – декоративних пейзажів, площинних станів матеріального існування. У нього Природа – це живий Дух в його часопросторовій безмежності та змінах, і незалежний від людини, й психічно-настроєво єдиний з нею. Тому всі герої творів Гончара – самобутні характери, але водночас вони одностайні і споріднені, як мелодії симфоній. Бо в усіх творах Гончара – сотні яскравих героїв, але є один – головний, як диригент в симфонічному оркестрі – сам Олесь Гончар: причастившись од музики й пісні рідного Поля, він особисто рухається по всій планеті: до Японії, Індії, Китаю, Австралії, Канади і США, країн Африки та всієї Європи, а тим самим – до симфонії Неба, Океану й Землі і так, на рівні власних партитур душі й інтелекту сприймає і розуміє Світ – цілісний і однодушний. А Мову – як Сонце, котре освітлює всю безмежність і різноманітність Життя. Звідси у творах мелодії ліричні, епічні, драматичні, трагедійні і комедійні як синтез граней одного живого організму. «Модри Камень», «Прапорonoсці», «Таврія», «Перекоп», «Тронка», «Людина і зброя», «Собор», «Циклон», «Звідки ж вона «Звізда Полин?» –

це шлях до «Твоєї зорі» кожного суцього у всесвіті, шлях до омріяного «Берега любові». Це відсвіт світорозуміння: «Зоряність нічного неба – є в ній щось магічне. От і світи, то яскравіші, то ледь помітні, хтось же їх засвітив? Не могли ж самі собою? А як же почувається в усьому велика гармонія».

І мова – гармонія: натураліста-природодослідника («недоуки доморощені, нападаючи на пейзаж у літературному творі, не розуміють того, що пейзаж – це і психологія, і філософія письменника. І навіть музика твору»), живої людини і воїна, митця і педагога (друга Василя Сухомлинського, який навіть саможертвно «серце віддавав дітям»), і дипломата – народного надзвичайного посла до народної планети; мислителя з власною концепцією та методологією відродження України й світової цивілізації та культури в душі Шевченкової Правди та наукової системи В. Вернадського й О. Потебні... Усна й писемна Мова Гончара – синонімічно, симфонічно споріднені: це Мова ніжної, душевної Людини, митця-воїна, педагога, трибуна, мислителя з волею аналітика і провидця, пророка; творця національної Мови ХХ й ХХІ століть. Мови самодостатності, великої місії й вічності Українства.

Статтю отримано 10.02.2018